

Турсунова Э.А.

**ЖАЗГЫЧ АКЫНДАРДЫН ПЕДАГОГИКАЛЫК КӨЗ КАРАШТАРЫН
ИЗИЛДӨӨНҮН ИЛИМИЙ ПРИНЦИПТЕРИ**

Турсунова Э.А.

**НАУЧНЫЕ ПРИНЦИПЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ
ВЗГЛЯДОВ АКЫНОВ-ПИСЬМЕННИКОВ**

E.A. Tursunova

**SCIENTIFIC BACKGROUND IN RESEARCHES PEDAGOGICAL
VIEWS OF AKYNS-WRITERS**

УДК: 37.026

Бул макалада жазгыч акындардын чыгармаларынын көз караштары, идеялары, изилдөөлөрү белгиленди. Адамдагы асыл сапаттар алардын катары баалуулугу изилденди. Элибиздеги түбөлүктүү темалар туурасында маселелер козголду. Коомдук жашоонун мүнөзүнө социалдык чөйрөдөгү ар бир элдин улуттук өнөрлөрү, өнүгүү тенденциясы болору анык. Ошол өнөрдүн бири эзелтеден бери келе жаткан төкмөлүк, акындык өнөр. Акындар поэзиясынын өкүлдөрү төкмө жана жазгыч акындар деп эки топко бөлүнөт. Жазгыч акындардын чыгармалары өз учурунда кагаз беттерине түшсө дагы бизге толук жеткен эмес. Ар бир доордун агымына жараша көз караш, ой толгоо, идеялар жана анализдери болгон сыяктуу эле, жазгыч акындардын чыгармаларында ыйман, адеп, тарбия жашоо жаңылыгы төкмөлүк импровизатордук менен жазылган өзгөчө кубулуш. Жазгыч акындардын чыгармаларында тарбия, жүрүш-туруш эрежелери сүрөттөлүп, өзгөчө окуу, билим балдарды кандай тарбиялоо керектиги баяндалат. Алардын чыгармачылыгында изилдөөлөрүндө идеологияга байланыштуу бир беткей эмес, карама-каршылыктуу болгон.

Негизги сөздөр: тарбия, ыйман, адеп, жакшылык, жамандык, адамгерчилик.

Статья посвящена изучению педагогических взглядов и идей акынов-писменников. Исследованы человеческие качества и высоко-нравственные ценности. Затрагиваются вопросы народного воспитания. Известно, что на тенденцию социального развития и жизнедеятельности общества влияет народное творчество каждого народа, проживающего в том социуме. Одним из разновидностей таких творчеств является творчество импровизаторов, т.е. акыновое творчество. Представители акынской поэзии делятся на акынов-импровизаторов и акынов-писменников. Хотя акыны-писменники сумели в свое время оставить письменные рукописи, все же они не дошли в полном объеме до нашего времени. Несмотря на веяния времени, у каждого из них были свои мнения, идеи, мировоззрение, анализ проблем, связанных с отражением вопросов воспитания, поведения, правил, и в осбенности вопросов, связанных с обучением детей. Их произведения были противоположны существующей идеологии того времени.

Ключевые слова: воспитание, нравственность, доброта, плохое качества, человечность.

In these article pedagogical views, ideas and researches of poet-writers noted. Human qualities and high moral values have been studied. Questions of the eternal theme of the people were touched. It is well known that the folk art of every nation living in that society influences the trend of social development and the functioning of society. One type of such creativity is the work of improvisers, i.e. a poet creativity. Representatives of poet poetry are divided into poet improvisers and poet-writers. Although the poets-writers managed to leave written manuscripts in due time, they still did not reach our time in full. Despite the trends of the time, each of them had their own opinions, ideas and world outlook, analysis of problems related to the reflection of issues of education, behavior, rules, and the specificity of issues related to the education of children. Their works were the opposite of the existing ideology of the time.

Key words: upbringing, morality, kindness, poor quality, humanity.

80-жылдардын аягында коммунисттик партиясынын идеологиясы тарабынан тыюу салынган адабияттардын катарында жазгыч акындардын да чыгармалары бар ошол кезден тарта калыс пикирлер айтылып келгени менен кээ бир маселелерге тактоо талап кылынаары анык.

XIX кылымдан XX кылымга чейин жазгыч акындар колдонгон жазуу ислам дининин Орто Азияга жайылуусуна байланыштуу жана алардын чыгармалары араб графикасы менен жазылгандыгы белгилүү. Бул жазуу кайсы мезгилге чейин колдонуп келгендиги туурасында Х.К.Карасаев: «Кыргыз арасына ислам динин таралышы жана чыгыштын көрүнүктүү акындарынын чыгармалары эл арасына окутулуу менен, толуп жаткан араб иран сөздөрү кыргыз лексикасына кире баштады» – деп белгилеп кеткен [1, 79]. Ал эми белгилүү окумуштуу тилчи Б.М. Юнусалиев ушул ойду улап төмөнкүдөй аныктама берет: «Араб алфавитинин кыргыздарга тарашы мусулман динин жайылтуу менен үзөнгүлөш жүргөн. Ошондуктан жазма эстеликтер тил тарыхын иликтөө үчүн гана эмес, ошондой эле тигил же бул доордогу элдин саясий, экономикалык жана маданий турмушун изилдөөдө зор мааниге ээ» [2].

Жазгыч акындардын анын ичинде Молдо Нияз менен Молдо Багыштын педагогикалык көз караштары өткөн коомдогу болуп өткөн чоң өзгөрүүлөргө байланыштуу калыптанып өнүккөн. Ушундан улам Молдо Нияздын педагогикалык баалуулуктарынын негизги өбөлгөлөрү болгон кээ бир урунуттуу жерлерге токтоло кетсек.

XIX кылымдан аягы XX кылымдын башындагы Кыргызстандагы саясий, социалдык-маданий кырдаал өтө татаал болгон.

Кокон хандыгынын мезгилиндеги кыргыз элинин башынан өткөргөн эң кейиштүү окуялардын бири уруулар ортосундагы чыр-чатактар чыккан. Ошол доордун идеологиялык негизин ислам дини түзгөн. Отурукташып калган кыргыз айылдарында алгачкы мечиттер салынып, аларды максаты диний агымды эле көздөбөстөн жаш муундарга тарбия берүү, алардын кат сабатсыздыгын жоюу максатында окутула баштаган. Алгачкы мектеп медреселер туурасында В.В. Бартольддун жазган маалыматтарынан улам байкаса болот.

Падышачылык Россиянын Кыргызстандагы жүргүзгөн саясатында Борбордук Россиянын элдерин Кыргызстанга көчүрүп келүү маселеси маанилүү орунду ээлеген. Ошол кездеги түзүлгөн саясий кырдаал жүргүзүлгөн реформалар боюнча тарыхый илимий изилдөөлөрдө ачык айкын кездешет.

Кыргызстандын Россиянын курамына кириши менен жергиликтүү калкка капитализмдин элементтери акырындык менен тарап, оң маанидеги социалдык-экономикалык жана маданий өзгөрүүлөр дагы болгондугун моюнга алуубуз абзел. Капитализмдин элементтеринин Кыргызстанга киришинин натыйжасында патриархалдык-феодалдык мамилелер бузулган жана өндүргүч күчтөрдүн өнүгүүсү үчүн өбөлгөлөр түзүлгөн.

Кыргызстандын майда аймактарында кол өнөрчүлүк кеңири тараган. Алардын саны ар бир аймактарда тарай баштап, соода-сатык, майда ишканалар иштей баштаган.

Кыргызстандын Россиянын курамына кошулушунун оң таасири, айрыкча дыйканчылык жүргүзүү тармагында, мал чарбачылыгынын өнүктүрүүдө ачык байкалган. Илим билим жаатында коммуникация бекемделип кыргыз элинин оозеки чыгармалары кагаз бетине түшүрүлүп, түрк жана чыгыш элдеринин чыгармалары кошулуп, кат сабатынын ачылышы жана китептердин тарала башташы менен кыргыздардын арасында араб, түрк, чагатай, фарс, орус, казак тилдериндеги ар түрдүү адабияттар менен окуу китептери чогултулуп, өзүнчө китепкана курган инсандар пайда болгон.

Орус элинин аракетинин натыйжасында жерги-

ликтүү мектептар ачыла баштаган. Ал мектепте орус эле эмес кыргыз балдары да окуп, билим тарбия алышкан. Мектеп программаларына математика, тарых, география, чөлкөм таануу сабактары окутулуп айрым мектептерде орус тили сабагын да окуп башташкан.

Жазгыч акындардын көз карашынын калыптанышында казак, татар жана өзбек тилдеринде чыккан адабий китептер, газета-журналдардын таасири чон болуп, татар-мектеп медреселердин кыргыз жергесинде ойногон ролу эбегейсиз чоң болгон.

Ачылган татар мектеп медреселери Пишпек, Токмок, жана Пржевальск шаарларында ачылган. Ал мектептерде ар улуттун балдары билим алышкан.

Молдо Нияздын чыгармаларында педагогикалык көз карашынын идеялык башатын башатын фольклордук чыгармалар түзгөн. Ар кыл темадагы элдик оозеки чыгармачылыкты жакшы билгендиги анын ырларында байкалат.

Ошондой эле багытта андан алыстабай Молдо Багыштын чыгармаларында тематикалык жактан көп түрдүү, маанилик жактан терең жана формасы жагынан эч бир кынтыксыз иштелип, көркөмдүк жактан өтө жогору жаралган десек болот.

Фольклордук чыгармалар таалим тарбиялык, адеп-ахлактык ой толголоорго бай келет эмеспи, анын сынарындай ошол кездеги элдин көз караштары, адамдардын жашоосунун урунуттуу учурлары туурасында баяндалат. Ушул боюнча улуу педагогдор К.Д. Ушинский, В.А. Сухомлинскийлердин теорияларында ар бир улуттун өзүнө тиешелүү нарк-насил, каада-салт, ырлары, макал-лакаптары, ошол элдин улуттук аң-сезиминин, ишенимдерин бекемдеп турары жөнүндө айтып кетишкен.

Моралдык-этикалык нормаларда жазылган «жакшылык, «жамандык, «ыйман», «адеп» түшүнүктөрүн калыбын түзүшкөн. Ушуга байланыштуу улуу кытайдын ойчулу философ Конфуций: «Адамдагы эн бийик нерсе бул жакшылык жана ыйман жөнүндөгү билим» – десе. Улуу жазуучубуз Чыңгыз Айтматов: «Жараткан бизге дүйнөдөгү эң бийик ырыскыны – акыл-эс берген. Анан акыл-эстүү жашоого эрк берген. Көктүн ырыскысын биз кандайча пайдаланар экенбиз, адамдардын тарыхы ошого жараша болот. Адамдын жашоо маңызы өз рухун жетилтип отуруу – дүйнөдө мындан бийик максат жок. Адамга баарынан кыйыны – күн сайын адам болуу...» – деген [3].

Элдик оозеки чыгармаларда жогорудагы айтылган түшүнүктөрдүн маңызы чагылдырылган. Мында болсо адамдагы асыл сапаттар туурасында баа берилип, оң маанидеги моралдык нормалар терс менен салыштырылып анализ берилет. Адам баласы төрөлгөндө эле ыймансыз, адепсиз болуп төрөлбөйт ал са-

паттар биз педагогика илиминде карагандай үч нерсенин астында калыптанат алар: тукум куучулук, тарбия, чөйрөнүн негизинде калыптанат. Эгерде баланын табиялоо процессинде ушул нерселерге көңүл бөлсөк «адамдык асыл сапат, касиеттер» жогорку денгээлде өнүгөт.

Жазгыч акындардын чыгармаларынын көпчүлүгү ушул форматта жазылган. Ошол элдик көз караш адам баласынын жашоо турмушундагы чон мектеп башкача айтканда нравалык сапаттардын пайда болушуна себеп дагы болгон десек жаңылышпаган болобуз.

Бардык сапаттар эмнеден улам калыптанарын жазып жатат ал эми акылгөйлүк туурасында:

А балдар башында болсо акылың,
Анда өзүңдө калат алтының,
Колунда болсо акылың,
Бактыңа бүттүң калкыңдын [4].

Акылдуулуктун, акылкөйлүктүн маанисин улуу залкар акын карама-каршы түшүнүктөрдү ырга кошуу менен да андан бетер жеткиликтүү, андан да сонун терең ачып берүүгө жетишкендигин белгилеп кетишибиз керек. Акылдуулук, акылкөйлүк акылмандык менен бир катарда акылсыздыкты, кемпайлыкты, наадандыкты да ырга кошуп, натыйжада кеп кылып жаткан маселени дагы көркүнө чыгарып берет. Акын бул багытта минтип ырдайт:

Айтса болор жакшы сөз
Акылы бар пендеге.
Акылсызга убал жок

Сөз сураса үндөбө
Болбо кемпай кеп жебес,
Андайды эл кел дебес,
Акыл менен иш кылсаң
Ардакташып сен дебес.
Өмүрүңө бир арман,
Болсоң эгер кеңкелес

Жазгыч акындардын бардык өкүлдөрүнүн санат-насыят ырларында, накыл саптарында жакшы менен жамандын эн сонун баяндоолору бар.

Бул темалар түбөлүктүү тема экендигин быйылкы жылдын Президенттин жарлыгы менен «Ыйман адеп жана маданият» жылы деп белгиленгени далил болот.

Демек, биз ар бир атуул келечектеги биздин муундарга жакшы, туура жол көрсөтүп, улуу залкарлардын чыгармалары аркылуу тарбияласак мамлекетке чон кызмат кылган болобуз.

Адабияттар:

1. Карасаев Х.К. Кыргыз орфографиясынын тарыхы. - Ф.: Илим, 1970. - 79-б.
2. Ч. Айтматов // Ала-Тоо. - 1989. - №2. - 61-б.
3. Юнусалиев Б. Моло Нияз. Ала-Тоо - №1. - 1989. - 78-б.
4. Садык Алахан Унутулган адабият. - Б., 2006. - 221-228-бб.
5. Үкүбаева Л. Жазгыч акындардын чыгармачылыгы. - Б., 1994. - 4-5-бб.

Рецензент: к.пед.н., доцент Эсенгулова М.М.